
La imatge de la jubilació. Actituds i expectatives de la població adulta

Anna Serra Batiste

Institut de Sociologia i Psicologia Aplicades (ISPA)

annase@agronet.org

Treball de camp: P. Balazote, G. Claramunt, V. Espinosa, D. García, E. Hernández, H. Marroquin, J. Martin, D. Om, P. Palma, C. Parra, A. Pérez, M. Queralt, A. Veiga

Resum: Aquest article recull les conclusions d'un estudi sobre la imatge de la jubilació entre la població adulta que treballa. Les condicions en què es realitza la transició a la jubilació i la posterior vivència d'aquesta etapa apareixen emmarcades per una sèrie de circumstàncies socials, econòmiques i culturals que actuen en diferents sentits. D'entre els diferents models teòrics que han aparegut per a explicar les diferències en la manera d'encarar la jubilació i el procés d'envelliment, tant la *teoria de la continuïtat* d'Atchley com el *concepte d'anticipació* d'Ursula Lehr incideixen en el grau de preparació i familiarització de l'individu amb tot allò que la jubilació comporta. La capacitat de previsió dels esdeveniments incrementaria les possibilitats d'actuar de manera efectiva quan es produeix la situació de jubilació i afavoriria una predisposició general més positiva. A partir d'entrevistes realitzades a una mostra de treballadors de 45 a 64 anys, representatius de diferents situacions socials, ens aproximarem al món de significats, idees i conceptes que modelen la imatge individual i col·lectiva de la jubilació i que constitueixen la visió anticipada d'aquesta etapa. Com a objectius específics ens proposem: a) Identificar tipologies d'actituds i expectatives envers la jubilació; b) Conèixer la percepció sobre les possibilitats que ofereix l'entorn social, cultural, econòmic i polític a la persona jubilada; c) Analitzar les expectatives en el cas dels diferents grups socials establerts sobre la base de l'edat, el gènere i l'estatus social.

Resumen: Este artículo resume las conclusiones de un estudio sobre la imagen de la jubilación entre la población adulta que trabaja. Las condiciones en las que tiene lugar la transición a la jubilación y cómo se vive esta etapa aparecen determinadas por una serie de circunstancias sociales, económicas y culturales que actúan en diferentes sentidos. De los distintos modelos teóricos que han aparecido para explicar las diferencias en la manera de plantearse la jubilación y el proceso de envejecimiento, tanto la *teoría de la continuidad* de Atchley como el *concepto de anticipación* de Ursula Lehr inciden en el grado de preparación y familiarización del individuo con todo aquello que la jubilación conlleva. La capacidad de previsión de los acontecimientos incrementaría las posibilidades de actuar de modo efectivo cuando se llega a la situación de jubilación y favorece una predisposición general más positiva. A partir de entrevistas realizadas a una muestra de personas de 45 a 64 años, representativas de diferentes situaciones sociales, nos aproximaremos al mundo de significados, ideas y conceptos que moldean la imagen individual y colectiva de la jubilación y que constituyen la visión anticipada de esta etapa. Como objetivos específicos nos proponemos: a) Identificar tipologías de actitudes y expectativas hacia la jubilación; b) Conocer la percepción sobre las posibilidades que ofrece el entorno social, cultural, económico y político a la persona jubilada; c) Analizar las expectativas en el caso de los diferentes grupos sociales establecidos en base a la edad, el género y el estatus social.

Abstract: *The article presents the findings from a research about the image of retirement shared by the working adult population. A series of cultural, economic and social circumstances impinge on both transition from working life to the new stage and the experience of this passage in different ways. The article draws on Atchley's theory of continuity and Ursula Lehr's concept of anticipation so as to account for individual differences with regard to the individual's preparation and familiarisation with retirement. The capacity to foresee events shows to be crucial for an effective answer and a positive attitude. A sample of working men and women from 45 to 64 years old has been interviewed in order spell out their meanings, ideas and concepts of retirement as well as their anticipation of this stage. Specific aims are: a) to identify typologies of attitudes and expectations; b) to find out how the social, cultural, economic and political possibilities of retired people are perceived; and c) to analyse age, class and gender differences with regard to expectations.*

Introducció

L'Institut de Sociologia i Psicologia Aplicades (ISPA) va organitzar durant l'any 1996, amb la col·laboració de la Fundació "la Caixa", el Curs de postgrau sobre psicociologia de l'envelliment i intervenció social en la transició a la jubilació, en el marc del qual es va disse-

nyar i desenvolupar aquest estudi, del qual presentem a continuació un resum dels principals resultats.

L'increment en xifres absolutes i relatives del grup de persones jubilades dins l'estructura social i l'amplitud del període de jubilació, que pot representar una quarta part de la vida de l'individu, constitueixen un fenomen social modern relacionat amb el progressiu envelliment de la població i amb les formes de regulació del treball vigents en els països desenvolupats.

Cada vegada hi ha una consciència més gran de la necessitat d'aportar idees, accions i recursos que promoguin sistemes de participació i d'integració d'aquest sector com més va més nombros de població en la vida econòmica, social, política i cultural de la comunitat.

Les maneres d'afrontar la jubilació són tan diferents com persones hi ha. Els factors biològics, la biografia de l'individu, el seu context social i cultural, la seva història laboral i el significat simbòlic que atribueix a la jubilació i a l'envelliment contribueixen a conformar una determinada actitud i expectatives, tant pel que fa a la predisposició i motivació envers aquest període, com pel que fa a l'elaboració de projectes i a les actuacions més concretes encaminades a cobrir necessitats materials.

D'entre els diferents models teòrics que han aparegut per a explicar la relació entre els factors individuals, culturals i socials que envolten la jubilació i les condicions per a experimentar satisfactòriament aquest període, l'anomenada *teoria de la continuïtat* (Atchley, 1971) ressalta la importància de les experiències acumulades al llarg de tota la vida. Segons aquest model, la superació de la crisi i el procés d'adaptació a la jubilació dependrà del grau de preparació i familiarització de l'individu amb tot allò que la jubilació comporta.

Aquest supòsit connecta amb el concepte d'*anticipació*, destacat per nombrosos autors, i especialment per Lehr, com a element clau que facilita l'adaptació posterior a la nova condició de jubilat i el ple aprofitament de les oportunitats que aquesta etapa atorga a l'individu. La imaginació i la concepció de futur són elements indispensables per a qualsevol activitat de planificació i per a l'elaboració de projectes. La capacitat de previsió dels esdeveniments incrementa les possibilitats d'actuar de manera efectiva quan es produeix la situació de jubilació i afavoreix una predisposició general més positiva.

Malgrat la importància atribuïda als factors d'anticipació i planificació com a determinants de la manera d'afrontar la transició a la jubilació i el procés d'envelliment, el coneixement de les actituds prèvies a la jubilació ha estat un tema poc tractat des de l'àmbit de les ciències socials.

L'estudi realitzat es proposa un millor coneixement i comprensió de les expectatives, actituds i tendències d'opinió referides a la jubilació pròpies dels treballadors adults que integraran les futures generacions de jubilats.

El coneixement directe i aprofundit d'aquesta realitat ens proporciona una informació útil per a emprendre vies d'actuació adequades a les necessitats i dificultats detectades i que sintonitzin amb els diferents models de vida i interessos presents dins el col·lectiu.

Aspectes metodològics

L'estudi es basa en els resultats obtinguts mitjançant una entrevista a persones en situació laboral d'ocupació i amb edats compreses entre els 45 i els 64 anys.

El disseny de l'instrument de recollida d'informació correspon a una entrevista semiestructurada amb preguntes tancades, categoritzades, escales i preguntes obertes. Aquest tipus d'entrevista, pel seu alt grau de flexibilitat, permet actuar com a instrument exploratori i és especialment adequat per a una mostra no excessivament gran com és la nostra.

Es van realitzar un total de cent entrevistes. Amb l'objectiu d'aconseguir una representació de les diferents situacions socials, el tipus de mostreig utilitzat és el de quotes. Aquestes quotes guarden la proporció segons el gènere, l'edat i la professió de la població activa ocupada de la província de Barcelona que consta en el darrer cens elaborat, és a dir, el de 1991. Els grups d'edat corresponen a l'edat real dels individus l'any 1996.

Les entrevistes es van realitzar entre juliol i desembre de 1996. Durant aquest període es trobava en plena vigència el debat sobre la llei de pensions, aspecte que sens dubte ha marcat l'estat d'opinió i les expectatives de moltes persones. Aquest punt queda reflectit en les valoracions i interpretacions d'aquells resultats susceptibles de veure's influïts per aquest fet.

Resultats de l'estudi

1. La jubilació: un dret assumit

Com afirma Attias-Donfut referint-se al que s'observa en la majoria de països europeus, existeix una certa convergència entre les polítiques de les empreses, les polítiques socials i les estratègies dels

assalariats per a interrompre l'activitat laboral en condicions òptimes d'edat i d'ingressos.¹ Dins el nostre col·lectiu, aquesta tendència es fa també present. En general el treballadors adults, i de manera unànime els treballadors assalariats no qualificats, voldrien jubilar-se com a màxim als 65 anys, i preferentment entre els 60 i els 64, per a aprofitar aquest període «en les millors condicions de salut el màxim temps possible». Només una minoria, que pertany a determinats grups d'autònoms (comerciants, petits empresaris i pagesos), especialment vinculats a la seva professió, desitjarien prolongar la vida activa més enllà dels 65 anys.

Encara que hi ha signes evidents que els treballadors més grans pateixen una discriminació en el mercat laboral, l'increment de jubilacions anticipades no sembla repercutir en un sentiment de preocupació respecte al propi lloc de treball. De fet, predomina una notable confiança en el fet que la jubilació pròpia no tindrà lloc abans dels 65 anys. La inquietud respecte a la inestabilitat laboral s'expressa més aviat en relació amb les generacions joves, fonamentalment els propis fills.

En canvi, el replantejament del sistema de pensions crea un fort sentiment d'inseguretat respecte a la quantia de la futura pensió de jubilació i condiciona en sentit negatiu les expectatives de cara a aquest període.

Existeix un ampli consens entre els treballadors més grans de 45 anys en considerar la jubilació com un dret adquirit més que no pas com una obligació. Tot i això, les preferències del col·lectiu es decanten per una normativa més flexible que permeti a cadascú triar el moment de jubilar-se.

2. Imatge de la jubilació: al·licients i temors

De les reflexions dels entrevistats entorn de la jubilació, podem dir que el que més s'espera d'aquest període és «*gaudir del temps lliure*»: reduir l'estat de tensió que l'activitat laboral comporta, alliberar-se d'exigències externes, recuperar un espai de vida propi i fer allò que no s'ha pogut realitzar anteriorment.

Responsabilitat, horaris, rutina i jerarquia laboral, tot plegat es tradueix en desgast físic i tensió psicològica. La sensació que la feina absorbeix excessivament i resta hores que es dedicarien a altres activitats i a la família és un sentiment àmpliament expressat. El temps

1. ATTÍAS-DONFUT, C. (1994). «Sociología de las generaciones», *Seminario de Cooperación Intergeneracional...*, p. 53.

lliure és un bé escàs i com a tal apareix summament revalorat. La jubilació representa un espai de llibertat que alguns temen, però que la majoria interpreten com un privilegi. El desenvolupament d'activitats i d'aficions en un marc de vida més relaxat constitueix així el principal valor associat a l'increment del temps lliure.

2.1. Els al·licients

La major part del col·lectiu inclou les *aficions* i les *activitats culturals* i de *lleure* com un dels aspectes més atractius de la jubilació. No tan sols s'espera dedicar més temps a les actuals aficions, sinó que, freqüentment, es confia que l'increment de temps lliure comportarà automàticament l'adquisició de nous interessos i la realització de noves activitats. Cal remarcar que la magnitud de les expectatives en aquest àmbit contrasta sovint amb el seu caràcter inconcret i amb un baix nivell de pràctica en l'actualitat.

En general, es tendeix a preferir el lleure autònom, no organitzat. Dins el repertori d'activitats més apreciades, destaquen les que es relacionen amb la natura, l'aire lliure i l'activitat física. L'interès per pertànyer a alguna associació després de la jubilació és més aviat reduït, en bona part pel desconeixement que tenen els adults sobre les diferents alternatives associatives existents, tant de caràcter general com les formades per gent gran. El casal de jubilats, com a model més conegut d'espai d'activitats i de relacions per als jubilats, atreu l'interès d'una part del col·lectiu, car prop de la meitat admeten que potser sí que els agradarà anar-hi de tant en tant, però en general se sol relacionar aquest tipus de centres amb una funció fonamentalment assistencial i un tipus de lleure passiu.

Amb relació a la *família*, la imatge del període de jubilació té com a components més característics la idea que es produirà una major convivència amb la parella, el relaxament de les responsabilitats envers els fills i la il·lusió que genera la perspectiva dels néts. És una imatge associada a la recuperació d'un espai d'intimitat i d'afectivitat que valoren principalment les persones amb un projecte de jubilació centrat en el descans i la tranquil·litat. Respecte als fills, la fórmula preferida és la que alguns autors anomenen la *intimitat a distància*, és a dir, una relació afectiva i de suport, però sense una convivència que pugui comprometre la independència de cadascú.

Les *relacions socials* ocupen un espai ben reduït en l'ordre d'aspectes prioritaris. Es comprova que es preveuen pocs canvis en aquest àmbit. És una qüestió que no genera especials expectatives ni tampoc és causa de gran preocupació, ja que la majoria dels en-

trevistats no creuen que l'envelliment comporti una pèrdua de les relacions d'amistat. D'altra banda, la focalització en l'àmbit familiar resta importància a les amistats i a les relacions socials extrafamiliars en general. Ara bé, tenint en compte que una bona part de les actuals amistats provenen de l'entorn laboral i que moltes persones compten amb un cercle reduït d'amistats o relacions poc freqüents, creiem que s'infravalora el risc de tendir a l'aïllament durant el període de jubilació.

Les activitats de *voluntariat* no formen part de les expectatives espontàniament manifestades pels entrevistats, però, en canvi, obtenen una gran adhesió quan són suggerides. Cal assenyalar que, ara per ara, la major part del col·lectiu té un coneixement molt parcial sobre les possibilitats d'aplicació del voluntariat, que és associat fonamentalment amb l'atenció social.

Un fenomen similar s'observa en el cas de la *continuitat d'una activitat professional* després de la jubilació. De l'acceptació de la jubilació i de la focalització en el temps lliure no s'ha d'inferir una baixa valoració del treball. Un ampli sector del col·lectiu li atribueix un significat que va més enllà del merament econòmic: aporta satisfacció, ocupació, relacions, experiències. La continuïtat laboral és una alternativa que en principi no es contempla perquè es considera poc probable la seva viabilitat. Però quan es pregunta directament si voldrien continuar mantenint alguna activitat professional, tres de cada quatre persones responen afirmativament, i moltes d'elles fins i tot en baixes o nul·les condicions de remuneració. D'altra banda, la majoria es declaren convençuts que l'increment de l'edat no comporta necessàriament una pèrdua de les capacitats professionals. En definitiva, es desitjaria continuar treballant, però sense uns lligams tan forts ni un ritme tan intens. Aquests desitjos, però, troben una limitació en el sentiment generalitzat que la societat no és receptiva a aquestes capacitats i que no es disposa d'una estructura que pugui acollir, aprofitar i canalitzar aquesta font de recursos.

2.2. Els temors

Els temors envers l'etapa de jubilació se centren principalment en la salut i en l'economia. El concepte de qualitat de vida, plenament assimilat per aquestes generacions, fa que ressalti amb més dramatisme la imatge de la dependència.

La pèrdua de salut i el deteriorament físic: Cal destacar la marcada relació que estableixen els entrevistats entre jubilació i malaltia. La jubilació, com a línia definidora de la vellesa i lllindar de l'última

etapa de la vida, adquireix un caràcter amenaçant que es concreta en un temor molt acusat envers les limitacions físiques. L'èmfasi recau en la malaltia amb més freqüència que en l'edat, però és evident que la idea del deteriorament associada a la vellesa fa de nexa d'unió entre jubilació i incapacitat. Els canvis produïts per l'envelliment no es vinculen tan sols amb pèrdues a nivell físic, sinó també a nivell psíquic, social i afectiu.

La *disminució del poder adquisitiu* i la previsió d'una reducció de les pensions és un tema recurrent tradicionalment associat a la jubilació. L'efecte que ha tingut el debat centrat en el replantejament del sistema de pensions, vigent durant el període de les entrevistes, es tradueix en un increment de la incertesa, en especial entre els més joves del col·lectiu, que són els que se senten més afectats. El manteniment i millora de les pensions ocupa el primer lloc en l'ordre de prioritats que els entrevistats creuen que haurien de presidir l'acció del govern de cara a la gent gran. Aquesta generació que ha viscut la consolidació de l'Estat de benestar es resisteix a perdre els drets que considera adquirits.

La *inactivitat*, l'*avorriment* i la *rutina* generen també una certa inquietud en una part del col·lectiu. La manca d'interessos i motivacions fora de l'àmbit laboral, la desorientació que crea la perspectiva d'una total llibertat d'elecció després d'una vida guiada per les exigències externes i la imatge de la jubilació com a període inactiu i desprovist de rol social són els factors que contribueixen a aquest recel.

3. Predisposició i actituds envers la jubilació

3.1. Percepció positiva

Dins el col·lectiu domina l'actitud positiva envers la jubilació. La meitat dels entrevistats han manifestat un elevat grau de motivació i una predisposició favorable envers aquest període que es valora principalment per l'oportunitat que representa de desenvolupar activitats en un context de vida molt més pausat i relaxat.

a) Entre els qui situen les *activitats* com a principal al·licient, podem distingir dos grans grups:

— Aquells que fan de la jubilació una reserva per a la pràctica d'interessos clarament identificats que actualment no poden desenvolupar suficientment per manca de temps.

— Aquells per als quals les activitats no tenen una forma definida. Les referències, carregades d'il·lusió però genèriques i vagues,

a «gaudir del temps lliure» o «fer activitats» solen coincidir amb una escassa diversitat o pràctica d'activitats i aficions en l'actualitat.

b) La imatge d'un període de vida de *tranquil·litat* i *repòs* és l'altra motivació que fonamenta una actitud positiva de cara a la jubilació. Dins aquest model de vida, la recuperació de l'espai domèstic i la intensificació de la vida familiar hi tenen un paper destacat.

Per a les persones que aspiren a aquest tipus de vida, la representació de la jubilació té una certa similitud amb unes llargues vacances. Les petites activitats que actualment signifiquen un respir dins l'agitat ritme de la vida quotidiana, com per exemple llegir el diari o sortir a passejar amb la família, es traslladen com a principals objectius del període de jubilació. La pregunta que sorgeix és si resultaran igualment gratificants aquestes activitats quan en lloc d'un parèntesi ocasional representin el nucli entorn del qual s'estructura la vida quotidiana.

3.2. Percepció ambivalent

Les persones amb una actitud ambivalent són una mica més d'una quarta part del col·lectiu. En la jubilació hi veuen alhora avantatges i inconvenients. Els brots d'entusiasme es veuen frenats per les incògnites i temors referents a altres aspectes com l'empitjorament de l'estat de salut i de l'economia, situacions que les persones d'aquest grup tendeixen a veure indefectiblement unides a la condició de jubilat.

Valoren, sobretot, l'increment de temps lliure i l'oportunitat d'adoptar un estil de vida més relaxat, però la insuficiència d'interessos específics de cara a la jubilació, la desconfiança en els propis recursos i el temor a perdre el referent del treball, els plantegen considerables dubtes sobre si trobaran prou al·licients per a omplir aquest temps de manera satisfactòria.

D'altres vegades, l'ambigüitat no prové tant d'aquest difícil balanç entre els aspectes positius i negatius, sinó més aviat de la dificultat de visualitzar un futur sobre el qual s'ha reflexionat ben poc.

3.3. Percepció negativa

En el grup de persones amb una percepció negativa de la jubilació —prop d'una quarta part dels entrevistats—, es fa especialment ma-

nifesta la por a l'envelliment biològic que s'associa a una sèrie de pèrdues inevitables: disminució de les activitats, de les relacions, de les motivacions, de les capacitats...

També cal ressaltar una especial vinculació amb la pròpia activitat professional. Aquestes persones tendeixen a apreciar, molt més que la resta del col·lectiu, els coneixements i experiències que proporciona l'activitat laboral i les relacions creades al seu entorn. No confien que durant la jubilació les activitats arribin a cobrir el buit personal i social que causa la separació del treball. És significativa l'escassa incidència dels factors econòmics en aquesta actitud.

Una altra característica pròpia d'aquest grup és la tendència a allunyar la idea de la jubilació dels seus pensaments actuals, ja que els resulta pertorbadora.

Dins el grup de *pessimistes*, alguns expressen obertament la seva angouxa o desgrat i aclareixen els motius d'aquests sentiments. D'altres reaccionen d'una manera defensiva i evasiva. Aquests tendeixen a negar l'existència de canvis a causa de la jubilació, però el seu disgust es fa clarament evident en el to i els continguts de les seves respostes.

4. La imatge de la jubilació segons l'edat

S'observen poques diferències en el grau de predisposició i motivació envers la jubilació entre els diferents grups d'edat, encara que els més joves del grup mostren una actitud més indecisa, atès que se senten encara distants d'aquesta experiència i tendeixen a una valoració menys emotiva i més objectiva dels avantatges i inconvenients.

Pel que fa a la imatge de la jubilació, les tendències observades ens assenyalen unes pautes diferenciades entre els grups següents: de 45 a 49 anys, de 50 a 59 i de 60 a 64.

— Els treballadors de 45 a 49 anys no solen pensar encara en la jubilació i no tenen plans definits al respecte. Veuen la jubilació encara lluny i tenen dificultats a concretar al·licients i projectes personals. Estan immersos en el seu treball, tenen una vida social més activa que la resta del col·lectiu i es preocupen pel poc temps que passen amb la família. Per als treballadors d'aquest grup, que treballen una mitjana d'hores superior a la dels treballadors dels altres grups d'edat, el relaxament de les obligacions i del ritme de vida en general representa la part més positiva de la jubilació. Per contra, la seva màxima preocupació de cara al futur es concentra en l'economia.

Aquest grup es caracteritza per una imatge força estereotipada de la jubilació associada a descans, família, inactivitat i marginació social, i també del procés d'envelliment com a rigidesa, pèrdua d'amistats, dificultats de prendre decisions. Però, en canvi, les seves opinions i disposició personal envers la jubilació corresponen a un projecte de jubilació molt més integrat dins la societat. Són els més confiats que la gent gran pot desenvolupar una funció útil relacionada amb els coneixements i experiència adquirits durant els anys de treball i defensen més que ningú una certa forma de continuïtat laboral. En l'àmbit de la família, són els més partidaris de la independència entre pares i fills. Pel que fa als centres culturals i de lleure, es mostren especialment crítics respecte als casals, que consideren una forma de segregació i discriminació de la gent gran.

— Entre els 50 i els 60 anys predomina la imatge d'una jubilació activa, dedicada a les aficions i al lleure, però també socialment compromesa. Accepten un estatus diferenciat a canvi d'uns serveis i recursos que els permetin desenvolupar els seus interessos. Creuen que els jubilats poden desenvolupar un rol social mitjançant el voluntariat; de fet, és el grup d'edat que es mostra més interessat en aquest tipus d'activitat.

En aquest col·lectiu hi trobem un nombre més gran de comportaments relacionats amb la consecució d'uns objectius de qualitat de vida de cara al futur: més persones subscrietes a plans de pensions, més projectes de canvi o reforma de l'habitatge i una especial atenció als hàbits de salut i a la prevenció sanitària en comparació dels altres grups d'edat.

— En el grup de 60 a 64 anys les actituds es radicalitzen: els més ben predisposats es mostren ja impacients per jubilar-se i els més reticents expressen els seus temors o rebuig amb més intensitat. És el grup que més acusa el cansament físic i psíquic del treball. Les seves preferències i hàbits s'inscriuen en un model més tradicional de jubilació. Prioritzen el descans. Tant la seva vida actual com les seves expectatives estan força centrades en el cercle familiar. No s'interessen tant per les activitats, el voluntariat o la continuïtat professional en comparació de la resta del col·lectiu. En canvi, manifesten un interès molt més gran per assistir a algun casal de jubilats.

Els més grans de 59 anys, que en principi tenen garantides les pensions tal com les van preveure fa uns anys, es mostren menys alarmats que els més joves per l'aspecte econòmic, encara que creuen que és un dels principals inconvenients de la jubilació.

Malgrat ser els qui declaren més malalties, tendeixen a tenir una percepció positiva del seu estat de salut i manifesten en general una actitud més despreocupada pel que fa al control mèdic, l'alimentació i el propi aspecte personal. La seva atenció es fixa no tant en la malaltia com en el procés d'envelliment. Així i tot, és el grup d'edat que s'identifica menys amb la majoria d'estereotips negatius que se solen aplicar a la vellesa i es mostra més optimista que la resta del col·lectiu respecte a la valoració social que rep la gent gran.

Aquest grup ja proper a l'edat de jubilació es mostra especialment motivat envers la preparació per a la jubilació. Cal afegir que els més grans són els més mal informats sobre recursos específics per a la vellesa.

5. Jubilació i gènere

Entorn de la relació entre el treball i el gènere s'han concentrat una sèrie de tòpics. En el cas de les actuals generacions ancianes, la menor representativitat de la dona en el mercat laboral i el seu rol principal en l'àmbit familiar i domèstic han propiciat que els estudis sobre la jubilació se centressin en la població masculina i s'ha tendit a minimitzar la transcendència d'aquest fet en el cas de la dona.

Malgrat que els adults entrevistats, de l'un sexe i l'altre, es troben tots exercint una activitat laboral, es mantenen clarament diferenciats els rols tradicionals de gènere pel que fa a determinats comportaments i actituds: els homes inverteixen una mitjana d'hores en el seu treball molt superior que les dones, mentre que aquestes dediquen més temps a la família, a l'atenció dels fills i a les feines de la casa. El paper dels homes en la vida domèstica és força reduït i, encara que molts homes declaren que es proposen incrementar la seva participació en aquest àmbit quan es jubilin, manifesten una considerable prudència a l'hora de definir la magnitud i caràcter de l'ajuda.

Les valoracions que fan els entrevistats sobre la repercussió de la jubilació en homes i dones es troben impregnades de les idees que atribueixen als primers una major vinculació amb el treball, raó per la qual la jubilació els causaria un impacte superior que entre les dones. Aquestes tendrien a trobar en les ocupacions domèstiques una continuïtat amb el seu estil de vida anterior.

Les dones es mostren particularment identificades amb aquest estereotip segons el qual elles pateixen menys la crisi produïda per la jubilació que no pas els homes. Això no obstant, s'observa una contradicció entre aquesta imatge i les expectatives individuals manifes-

tades, ja que una de cada tres dones entrevistades adopta una actitud marcadament negativa i pessimista de cara a la jubilació, per només un de cada cinc homes.

5.1. Les dones

Les dones es mostren molt més vinculades al seu rol actiu del que hom suposa. La majoria atribueixen un elevat valor al treball com a mitjà de realització personal i de projecció social: «relacionar-se», «sortir de casa» i «ser útil» són motius de pes que influeixen en la seva reticència a abandonar el treball. Per damunt dels arguments econòmics, moltes dones valoren el treball com una font de diversificació de les seves activitats i d'eixamplament del seu cercle d'amistats.

Davant de qualsevol proposta directament plantejada relacionada amb el manteniment d'activitats un cop jubilades, les dones mostren una receptivitat extraordinària que denota el desig de prolongar el seu paper actiu dins la societat després de la jubilació. Les dones demostren un interès tres vegades superior al dels homes en el desenvolupament d'alguna acció de voluntariat. També defensen el fet de poder continuar duent a terme algun tipus d'activitat professional, remunerada o no, amb poca diferència respecte als homes.

En les seves expectatives, la família ocupa un lloc tan important com entre els homes, però les dones tendeixen més a defensar la seva independència: prefereixen viure a part dels fills i respecte als néts manifesten que els agradarà cuidar-los, però no com una imposició.

Dels factors negatius associats a la jubilació, entre les dones és més comú la por a la soledat i a l'aïllament durant la jubilació. També temen més la malaltia i la inactivitat. En conjunt, tendeixen a valorar més negativament les repercussions psicològiques de la jubilació i tenen una imatge sobre l'envelliment més associada a la dependència que els homes. També pot influir en aquesta actitud pessimista la percepció de la situació real del col·lectiu de les dones grans, que, com a resultat dels desavantatges socioeconòmics al llarg de tota la vida i també de la seva superior longevitat, obtenen un pes majoritari dins el sector més afectat per factors de marginació durant la vellesa: pobresa, soledat i dependència.

5.2. Els homes

Els homes, per la seva banda, entre els avantatges que comporta la jubilació, tendeixen a valorar més que les dones el descans, el temps

lliure i l'alliberament dels horaris i de les responsabilitats. En l'àmbit familiar es mostren especialment motivats per recuperar l'espai d'intimitat i d'afectivitat que l'actual ritme laboral els resta.

Pel que fa als aspectes desfavorables de la jubilació, la seva preocupació se centra en els aspectes econòmics. Els homes es mostren especialment sensibles al canvi d'estatus i tendeixen molt més que les dones a associar la jubilació a una pèrdua de reconeixement social. No es mostren tan interessats com les dones a jubilar-se abans dels 65 anys i tendeixen més a preferir la jubilació a l'edat legal, socialment assimilada com la correcta.

Els homes es mostren molt menys motivats que les dones per les activitats de voluntariat després de la jubilació. Desitjarien continuar mantenint algun tipus d'activitat professional, però tendeixen més que les dones a condicionar-ho al sou, i no tant perquè el salari representi l'únic estímul com per la necessitat d'obtenir un reconeixement social del seu treball.

6. Jubilació i estatus social

Tal com ha quedat reflectit en nombrosos estudis, l'estatus social és un dels factors més determinants de la manera d'afrontar la jubilació. Els recursos econòmics i la formació cultural i professional defineixen models i projectes de vida diferents durant la jubilació.

6.1. La categoria socioprofessional alta

Aquesta categoria, formada per professionals liberals, tècnics superiors i directius, es caracteritza per una polarització més gran entorn de les actituds positiva i negativa, amb una escassa presència de l'actitud ambivalent.

L'optimisme es relaciona amb una important reserva d'interessos al marge del treball que preveuen desenvolupar després de la jubilació. En general, valoren el temps lliure i el descans que els pot aportar la jubilació, i se senten més motivats pel voluntariat i per una participació útil en la societat.

El pessimisme apareix clarament associat a la dificultat d'assumir la separació de l'activitat professional. Dins aquest grup, la vinculació amb la pròpia professió és més forta que en la resta del col·lectiu. En l'ordre de gratificacions que obtenen del treball, l'aspecte econòmic hi ocupa un lloc secundari.

Els membres d'aquesta categoria destaquen per una dedicació més gran al treball i pel fet de disposar de menys temps lliure. Malgrat això, ocupen el seu temps en una diversitat més gran d'activitats que la resta del col·lectiu: activitats físiques, culturals, lectura, assistència a espectacles. Dins aquest grup, la pertinença a alguna associació és més freqüent. No els preocupa gaire la inactivitat, ja que compten amb interessos sobrants. En canvi, presten més atenció a les relacions socials que la resta de grups i ho projecten tant en les seves motivacions com en les seves preocupacions, car reconeixen que la majoria de les seves amistats provenen del seu àmbit de treball.

Tendeixen a desmentir la majoria de referències negatives relacionades amb l'envelliment. En correspondència amb aquesta imatge més positiva, les persones d'estatus elevat veuen amb més optimisme l'etapa de vellesa i no estan tan d'acord que la jubilació causi trastorns psicològics. No els interessen gaire ni els casals ni la preparació per a la jubilació, atès que rebutgen tot allò que pugui significar un tracte diferenciat de la gent gran.

6.2. La categoria socioprofessional mitjana

Aquesta categoria correspondria als quadres intermedis, tècnics mitjans, administratius, comerciants i artistes. Dins aquest grup, la imatge positiva, negativa i ambivalent apareix representada en proporcions molt similars. Entre els qui manifesten una actitud positiva, predomina clarament la intenció de «gaudir de la jubilació». Són els qui més valoren les possibilitats lúdiques del temps lliure i alhora el descans, combinació representativa del que hem anomenat la imatge de la jubilació com unes llargues vacances. Sovint s'expressen en termes d'il·lusions més que de plans. Els viatges figuren en la llista d'activitats més desitjades, a vegades amb un protagonisme exclusiu.

Les persones incloses en aquest grup atribueixen un marcat protagonisme a l'aspecte econòmic, molt per damunt de les categories socials alta i baixa, i manifesten una actitud previsor: són les que més tendeixen a cercar altres alternatives de finançament, plans de pensions o petites inversions que els permetin compensar la disminució d'ingressos prevista.

També expressen una major inquietud pel seu estat de salut futur, i alhora demostren més sensibilització amb relació als hàbits de salut i el control mèdic en comparació dels altres grups.

Dins aquesta categoria domina la idea que la jubilació representa una oportunitat.

6.3. La categoria socioprofessional baixa

Aquesta categoria inclou els treballadors no qualificats de la indústria i de la construcció, com també dels sectors de comunicació i transport, comerç i serveis. És la categoria on apareix menys representada l'actitud negativa envers la jubilació i, igual com succeeix entre la classe mitjana, la valoració combinada d'avantatges i d'inconvenients hi obté un pes considerable. Dins aquest grup, la imatge positiva de la jubilació sol anar associada al descans i a una vida domèstica i familiar.

Predomina el model de jubilació com a període de descans ben merescut després d'una vida de treball. En general, les expectatives centrades en les activitats són desproporcionades en relació amb l'actual nivell de pràctica, que és més aviat baix i poc diversificat. Això no obstant, no es té consciència que la inactivitat pugui representar un problema.

Expressen una elevada preocupació pel canvi que els pot suposar la jubilació a nivell d'ingressos. Mentre que entre la categoria mitjana es pot parlar d'una focalització objectiva de l'atenció en l'aspecte econòmic, en la categoria baixa es detecta un sentiment més viu d'angoixa. Amb tot, la tendència a preveure una reducció de les necessitats econòmiques durant l'etapa de jubilació i vellesa a causa del canvi en el ritme de vida, més auster i centrat en la llar, els fa també més conformistes.

Es comprova en aquest grup un considerable desconeixement dels recursos específics existents per a la gent gran (ajut a domicili, teleaula, centres de dia...). En canvi, els descomptes econòmics en determinats serveis i els viatges subvencionats són molt més coneguts per la categoria social més baixa que per la resta del col·lectiu.

En aquest grup domina més clarament una imatge pessimista de l'etapa de vellesa, però en canvi es tendeix a donar menys importància als efectes psicològics negatius de la jubilació.

7. Expectatives individuals i percepció de la realitat social

Les actuals generacions d'adults estan, sens dubte, més ben informades que les precedents, i determinats estereotips són intel·lectualment rebutjats. Ara bé, els sentiments, les opinions i les actuacions apareixen encara profundament condicionats pels patrons tradicionals de creences sobre la vellesa i el rol del jubilat.

La percepció de la realitat social dels jubilats, de les seves condicions de vida actuals i futures resulta més pessimista que no pas les expectatives individuals envers aquest període. La contradicció es fa especialment present en determinades qüestions:

— Les expectatives personals centrades en la família i la confiança que, en cas de necessitat, es podrà obtenir el suport dels fills durant la vellesa, contrasten amb les crítiques sobre la marginació que pateixen moltes persones grans dins les seves pròpies famílies.

— La voluntat i la il·lusió expressades per bona part del col·lectiu de fer activitats després de la jubilació s'oposen a la creença manifestada que a mesura que les persones es fan grans es tornen menys actives.

— Encara que poques persones es veuen a elles mateixes com a víctimes de la soledat o de la marginació durant l'etapa de jubilació, existeix un sentiment molt més estès que els valors i les condicions socials dominants tendeixen a la discriminació dels jubilats i de la gent gran en general.

— Les escasses referències dels entrevistats a la pèrdua de reconeixement social que comporta la jubilació en el pla personal, contrasten amb les dificultats de concretar el rol social del jubilat i la creença que la societat no té en compte les opinions de la gent gran i desaprofita els coneixements i l'experiència d'aquest col·lectiu.

— Es tendeix a infravalorar l'efecte negatiu de la jubilació en el propi estat d'ànim, en comparació de les dificultats d'adaptació, sobretot psicològica, que s'atribueixen a una bona part de la població quan es jubila.

Aquest desajust entre les expectatives individuals i la percepció de la realitat del col·lectiu es dona principalment per dos factors:

— En una part del sector que manifesta una actitud general positiva envers la jubilació, la confiança i l'optimisme respecte als propis recursos i situació no impedeix una visió crítica o negativa de la realitat social de la població jubilada i de la gent gran en general.

— Entre les persones amb una imatge negativa de la jubilació, és freqüent que, d'una manera conscient o inconscient, s'eludeixi la referència personalitzada a qüestions que causen angoixa, que s'expressen en canvi en les valoracions més generals sobre els problemes de la gent gran.

8. La preparació per a la jubilació

En el curs de les entrevistes hem comprovat que poques persones es mostren indiferents a la jubilació, però, en canvi, una bona part s'han manifestat sorpreses per moltes qüestions que no s'havien plantejat mai prèviament. De fet, la reflexió anticipada sobre aquest període s'interpreta sovint com una preocupació inoportuna sobre un futur incert respecte al qual l'individu no té gaire control, si més no des de la seva posició actual.

La formulació més clàssica i tradicional dels cursos de preparació per a la jubilació ha tendit a plantejar la previsió per a aquesta etapa sobretot en termes de planificació econòmica i d'informació sobre recursos i no tant com un procés de mentalització i de preparació que permeti afrontar amb més èxit la diversitat de canvis psicològics i socials derivats de la nova situació.

Per això cal destacar com un fet remarcable l'elevat nombre de persones, d'entre les entrevistades, que han sostingut la necessitat i utilitat d'una preparació amb vista a la jubilació, basada fonamentalment en una mentalització i fins i tot en una intervenció psicològica, per tal d'ajudar a superar els efectes de la separació del treball i el temor que causa l'aproximació a l'experiència de la vellesa.

Cada vegada més, la preparació per a la jubilació s'haurà de dur a terme no solament a través de mitjans formals, sinó també integrada en tota mena de situacions informals. A banda de cursos específics, amb plantejaments dinàmics i individualitzats, sobre els quals avui dia existeixen experiències, cal considerar també la formació permanent d'adults com un context especialment adequat en el qual es poden inscriure informacions i coneixements que generin actituds i motivacions positives, així com una obertura més gran al canvi.

De fet, l'itinerari més generalitzat del treballador d'avui és una carrera laboral en la qual, d'una manera alternativa i simultània, es donen períodes d'ocupació laboral activa i períodes de formació, d'oci i d'atur. Aquest fet introdueix un element clarament diferenciador respecte a les generacions que ja estan jubilades que han dut a terme carreres laborals menys diversificades i amb poques incidències de canvi. Si a això hi afegim l'augment significatiu de la durada de l'etapa com a jubilat, podem creure que, de cara al futur, potser no haurem de pensar tant en l'afrontament de la transició a la jubilació com en el disseny de recursos socials, formatius i laborals més complexos i diversificats per a enriquir la qualitat de vida personal i comunitària durant el període de jubilació.

Bibliografia

- ALBA, V. (1992). *Historia social de la vejez*. Barcelona: Fundació "la Caixa".
- ARBER, S.; GIN, J. (1996). *Relación entre género y envejecimiento*. Madrid: Narcea.
- ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA (1993). *Les condicions de vida de la població vella de Barcelona*. Vol. 7 de l'Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. Condicions de vida i hàbits de la població. Barcelona.

- BALBO, L. (1994). «La mujer y los tiempos: sus escenarios», *Quadern CAPS*, núm. 21.
- BARENYS, P. (1996). *Los ancianos como actores sociales*, *REIS*, núm. 73, p. 225-238.
- BAZO, T. (1992). *La ancianidad del futuro*. Madrid: Fundación Caja Madrid.
- BECHINI, A. (1996). *Aspectes psicològics i socials de la jubilació* [Curs de post-grau sobre envelliment i jubilació]. Barcelona: ISPA.
- BERMEJO GARCÍA, L. (1994). *Viva la jubilación*. Madrid: Inserso.
- BLANCO, A. (1985). *Factores psicosociales de la vida adulta*. A: CARRETERO, A. M.; PALACIOS, J.; MARCHESI, A. [ed.]. *Psicología evolutiva*. Vol. 3: *Adolescencia, madurez y senectud*. Madrid: Alianza.
- BERJANO PEIRATS, E.; LLOPIS GOIG, D. (1996). *Jubilación: expectativas y tiempo de ocio*. Madrid: Fundación Caja Madrid.
- CASTELLS, M.; ORTIZ, L. P. (1992). *Análisis de las políticas de vejez en España en el contexto europeo*. Madrid: Inserso.
- CIRES: *La realidad social en España* (cap. 10: «Tercera edad»). Madrid: CIRES.
- COMMISSION DES COMMUNAUTÉS EUROPÉENNES (1993). *Les attitudes face au vieillissement. Principaux résultats d'un enquête de l'Eurobaromètre*. CCE.
- DIVERSOS AUTORS (1991). *El jubilado ante su futuro. Plan de preparación a la jubilación*. Madrid: Inserso, Narcea.
- DIVERSOS AUTORS (1990). *La prejubilación en España. ¿Un reto para el futuro?* Barcelona: Fundació "la Caixa".
- DIVERSOS AUTORS (1987). *La ancianidad en el año 2000. Una visión prospectiva*. Barcelona: Fundació "la Caixa", col·lecció «Gerontología y Sociedad».
- DIVERSOS AUTORS (1992). *Preparación para la jubilación*. Madrid: Inserso-UDP.
- DIVERSOS AUTORS (1994). *Cooperación intergeneracional. Nuevas perspectivas de desarrollo social*. Barcelona: Fundació "la Caixa".
- DIVERSOS AUTORS (1992). *Preparación a la jubilación*. Jornadas Internacionales. Palma de Mallorca 1990. Madrid: Inserso.
- DIVERSOS AUTORS (1995). *Jornadas para una vejez activa*. Madrid: Fundación Caja Madrid.
- FERNÁNDEZ BALLESTEROS, R. (1992). *Mitos y realidades sobre la vejez y la salud*. Madrid: Fundación Caja Madrid, SG Editores.
- FERICGLA, J. M. (1992). *Envejecer. Una antropología de la ancianidad*. Barcelona: Anthropos.
- FONDATION NATIONALE DE GÉRONTOLOGIE (1996). *Grandir et Vieillir. Parlons Ans*. París: Fondation Nationale de Gérontologie.
- GARCÍA PÉREZ, M. C.; TOUS RAL, J. M. (1992). *Motivación y vejez*. Barcelona: Fundació "la Caixa".
- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1993). *Pla Integral de la Gent Gran*. Barcelona. 2 v.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1996). *Pla de preparació per a la jubilació activa*. Barcelona.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. *Enquesta de salut de Catalunya 1994. Avanç de resultats*. [Informe no publicat]
-

- HERCE, J. A.; PÉREZ-DÍAZ, V. (1995). *La reforma del sistema públic de pensions*. Barcelona: Servei d'Estudis Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona, col·lecció «Estudis i Informes».
- INITS (1991). *Les expectatives de la població de Barcelona envers la jubilació laboral*. Ajuntament de Barcelona.
- INITS (1994). *El temps lliure de la gent gran. Utilització d'equipaments*. Ajuntament de Barcelona.
- INSERSO (1995). *Personas mayores en España. Perfiles. Reciprocidad familiar*. Madrid: Ministeri d'Afers Socials, Inserso.
- ISPA (1994). *La gent gran de Vic. Anàlisi sociològica de les característiques i condicions de vida de la població*. Ajuntament de Vic.
- LEHR, U. (1980). *Psicología de la senectud*. Barcelona: Herder, «Biblioteca de Psicología».
- MAURO, W. (1992). *Els efectes socials dels mitjans de comunicació de masses*. Barcelona: Pòrtic.
- MIGUEL, J. M. DE (1994). *La sociedad transversal*. Barcelona: Fundació "la Caixa", col·lecció «Gerontologia y Sociedad».
- MISHARA, B. L.; RIEDEL, R. G. (1986). *El proceso de envejecimiento*. Madrid: Morata.
- NIETO, J. A. (1995). *La sexualidad de las personas mayores en España*. Madrid: Ministeri d'Afers Socials, Inserso.
- PÉREZ DÍAZ, J. (1996). *La situación social de la vejez en España a partir de una perspectiva demográfica*. Madrid: Fundación Caja Madrid.
- SAN ROMÁN, T. (1990). *Vejez y cultura. Hacia los límites del sistema*. Barcelona: Fundació "la Caixa".
- SUBIRATS, J. (1990). *La vejez como oportunidad*. Barcelona: Inserso.
- VEGA, J. L.; BUENO, B. (1995). *Desarrollo adulto y envejecimiento*. Madrid: Síntesis.